

PROGRAM KULTURE GOVORA

Ivo Škarić

(Svršetak)

L o g i č n o s t

Pojačana logička organizacija nesumnjivo je odlika kultiviranog govora. Nekultiviran govor između ostaloga prepoznajemo po odsutnosti logičnosti, logičkih izvoda i logičkih figura. Našim programom predviđamo pojačano uvježbavanje upravo ove govorne komponente. Već od početka učenike navodimo da govor organiziraju prema formalnim logičkim obrascima, u jasnim odnosima uzroka i posljedice, u silogističkim shemama da bismo ih zatim uputili u dijalektičke zakone mišljenja. Posebnim vježbama razvijamo smisao za apstraktno mišljenje, aksiomatske tvrdnje, za teoreme, za deduktivni postupak. Treba upućivati učenike na mogućnosti logičkih pogrešaka, osobito krivih uopćavanja kojima se može neistinitome dati privid istinitoga. Zbog toga treba razvijati osjećaj za imaginativno, geometrijsku kompatibilnost i inkompatibilnost te za druge tehnike kritičnog racionalnog ponašanja, kao što je objektivnost, argumentiranost, oslanjanje na činjenice i druge kojima se pomaže otkrivanje logicističkih prijevара. Postoji niz tehnika kojima se potiče širenje slobode mišljenja, a među njima su i one jednostavne kao neizostavni pokušaj da se stvari promotre i s drugog, neuobičajenog, ali logički mogućeg načina promatranja te smisao za paradoks. U logičko govorno ponašanje spada i proporcionalno odmjeravanje izraza prema predmetu. Treba upozoravati na to da se kompleksniji predmet iznosi u duljem izlaganju, a jednostavniji u kraćem, da se važnijem dade više prostora nego nevažnom te da nužno svaki predmet iznesen govorom mora biti jasno artikuliran u posebna poglavlja. Dihotomički način iznošenja građe je najracionalniji pa treba upućivati u tehniku ovakvog organiziranja govora.

Da bi se razvio osjećaj za logičnu organizaciju iskaza, koristimo se ovim tehnikama: stilistički postupak identifikacije,¹⁴ logička analiza rečenica,¹⁵ tehnika sastavljanja sažetaka, tehnika marginalnih bilježaka te tehnika konsekvativnog prevođenja unutar istog jezika.

Nemojmo propustiti reći da treba posebno njegovati humor koji proizlazi iz hotimično izvedenog nesklada između logičkog obrasca i evidentne stvarnosti. Mislim da se svi možemo složiti da je u našem govorništву pa i u našim školama i suviše malo zastupljen zdravi, slobodni, stvaralački humor.

¹⁴ Identifikacija je postupak stilističke analize prema Ch. Ballyju. O toj analizi iscrpnije se može pročitati u njegovoj knjizi *Traité de stylistique française*, Genève, Paris, 1951.

¹⁵ Za logičku analizu složenih rečenica dobro je konzultirati knjigu P. Guberine: *Valeur logique et valeur stylistiques des propositions complexes*, Epoha, Zagreb, 1954.

P o e t i k a

Poetiku u govoru shvaćamo u onom osnovnom značenju koje je dao Jakobson,¹⁶ tj. kao poruku govorom. Poetsko je u govoru ono što se u njemu organizira samim govornim elementima, a što nije nametnuto ni objektom koji se iznosi, ni našim logičkim viđenjem odnosa, ni našim afektivnim stavom kao ni potrebom za uspostavljanjem komunikacije.

Poetičnost je prisutna u poeziji, ali niti je poezija sva sazdana od poetičnosti, niti se poetičnost iscrpljuje poezijom.

Poetično ima svoj sadržaj, koji se u ljudi može razvijati, i svoje stroge formalne elemente koji su dostupni učenju. Recitiranje pjesme je najbolji način da se poetičnost doživi, da se rehabilitira primarna¹⁷ s vremenom izgubljena naklonost prema ovom raspoloženju. Recitiranje sadrži najbogatiji inventar formalnih poetskih elemenata. To je razlog da poetičnost najčešće razvijamo poezijom, i to tako da učenicima dademo uzore dobre poezije u interpretaciji vrhunskih recitatora. Osjećaj za poetski ritam razvija se skandiranjem ritmičkih shema pjesme. U ovim se vježbama denotativna informacija pjesme kao i eksplicacija njene simboličke do maksimuma zapostavlja.

Izvan recitacije, u proznom govorenju, također može biti bogato zastupljeno poetsko raspoloženje. Osnovni formalni elementi kojim se ono iskazuje su primjerice ovi: kontrasti, rime, asonancije, aliteracije, ritmičnost, melodioznost (intonativna, timbarska i intenzitetska), simetričnost, paronomazije, sentencije (korištenje blaga iz naše i svjetske kulture te iz folklornog fonda). U ovo spada izbjegavanje banalnih i otrcanih fraza i riječi, upotreba svježih izraza i obrata te pronalaženje »aromatiziranih« izraza (arhaizama i novih izraza), upotreba eliptičnih formulacija, ukrasnih pridjeva itd. Vrlo je jak faktor poetičnosti jezični i izgovorni purizam.

U neumjetničkom javnom govorenju poetičnost ne može biti osnovna svrha govorenja, ali odsutnost svake poetičnosti u ovom je dosta pouzdan znak nekultiviranog izraza.

K o n v e n c i o n a l a n g o v o r

Pored drugih svojih funkcija govor ima svoju ritualnu i fatičku¹⁸ funkciju te je u svim razvijenim civilizacijama razvio brojne konvencionalne sheme za razne prigode. I naš folklorni govor ih ima, ali te najčešće nisu prihvatljive

¹⁶ Poetiku R. Jakobson definira u članku *Lingvistika i poetika*. U nas preveden i nalazi se u knjizi: *Lingvistika i poetika*, Nolit, Bgd., 1966.

¹⁷ Prema našim istraživanjima od 4—10. mj. djetetova života dominantan je poetski izraz i na njega otpada oko 40% od cjelokupnog dječjeg glasanja tog razdoblja. Više o tome u radu I. Škarića: *Nastanak dječjeg govora*, Interno izdanje Zavoda za fonetiku u Zagrebu, 1974.

¹⁸ Fatička funkcija je ona koja ide na uspostavljanje veze sa sugovornikom te provjeravanje tih veza, npr.: »Da li me pratite?« »Da, da, čujem vas dobro ...« itd.

za našu suvremenu civilizaciju. U ove visoko konvencionalizirane forme spadaju: pozdravi, tituliranje, uvodne rečenice govora i razgovora, zaključne rečenice (npr.: »Ja bih se drugovi nadovezao s par riječi . . .« ili »Ja drugovi samo toliko«. Za te ne bismo baš mogli tvrditi da su dobre formulacije). Svi ti oblici imaju fatičku funkciju. Ritualnu funkciju imaju visokokonvencionalizirani razgovori kao što su oni engleski o vremenu, zatim razgovori koji su obvezni u raznim situacijama: na telefonu, u trgovini, u tramvaju; u raznim prigodama kao što je pri žalovanjima, čestitanjima, u formalnim susretima, na radnom mjestu, u tzv. šalterskom razgovoru, u razgovorima s autoritetima, u diplomatskom razgovoru itd. U ovu skupinu spadaju i poštapalice. U svemu ovome mi smo jako dezorganizirani, svatko se snalazi kako zna, rasipa se nepotrebno velika energija u traženju pogodnih formulacija ili se upotrebljavaju nespretne ili neukusne formulacije, a vrlo često pomanjkanje jednog naučenog bogatog repertoara konvencionalnih opće prihvaćenih stilizacija može postati razlogom za logofobiju i odatle za govornu apstinenciju. Čak se i drugo može dogoditi, a i događa se: nastaje socio-kulturološko raslojavanje; djeca se dijele na onu »finu« i onu »prostu«, a odrasli na »intelektualce« i »sirovnjake«.

U okviru našeg programa mi radimo na standardizaciji onih formulacija koje mogu postati općenito prihvatljive.

S učenicima se rade vježbe usvajanja ovih konvencionalnih govornih formulacija audiovizualnom globalnostrukturnom metodom.¹⁹ U tu svrhu su sastavljene posebne situacijske vježbe.

S u v r e m e n a r e t o r i k a (t i p o l o g i j a)

Našim programom predviđamo upoznavanje s odlikama raznih tipova govora i govorništva.

U klasičnoj su retorici u klasificiranju govora prevladavala tri kriterija: po vrsti slušača, po stilu i po sadržaju. U suvremenoj tipologiji govorništva treba pridodati još jedan — medij.

Slijedeći razdiobu F. Vanoya²⁰ mediji mogu stvarati ove odnose: 1) sugovornik prisutan / neprisutan, 2) sugovornici su u povratnoj sprezi / nisu u povratnoj sprezi i 3) sugovornici ostvaruju komunikaciju samo oralnu / oralnu i vizualnu.

Kombinacijom svih ovih kriterija dobivamo ove osnovne grupe: razgovori, kraći monolozi, monolozi i specijalne vrste govora. Među razgovore spadaju: službeni razgovori, intervjui, ankete, debate, brain storming,^{20a} razgovor na

¹⁹ O toj je metodi napisano više radova, ali je najkorisnije pročitati članak P. Guberine, njenog prvog autora: La méthode audio-visuelle structuro-globale, Revue de Phonétique Appliquée, No. 1, Mons (Belgique), 1965.

²⁰ Francis Vanoye: Expression communication, Paris, 1974.

^{20a} Brain storming, doslovno 'oluj u mozgu', najčešće znači *nadahnuće, blistava misao*; ovdje *savjetodavni sastanak*.

temu. U kraće monologe spadaju: izjave, vijesti, diskusije. U monologe spadaju: govori, referati, koreferati i predavanja. U specijalne vrste spadaju: voditeljstvo, najave, prevođenje, prijenosi i pripovijedanje (reportaža).

Službeni razgovori su razni: poslovni razgovori, razgovori službenika i stranke, razgovori u raznim uslužnim djelatnostima. Njihove su značajke upotreba visoko konvencionalnih oblika, tolerancija i uvažavanje sugovornika, kratkoća i jasnoća oblikovanja misli, pažljivo slušanje sugovornika, osjećaj za vrijeme govorenja (nastojati da bude kratko). Pogodni su mediji za razgovor: susret, telefon, televizija, a u nešto manjoj mjeri i radio. Razgovor je u nastavi vrlo uspješan.

Intervju je posebna vrsta razgovora gdje sugovornici imaju strogo podijeljene uloge: jedan pita, a drugi odgovara. Pitanja treba sastaviti tako da ona logično vode razgovor, da u odgovorima izvlače maksimum. Intervju je najčešća forma u nastavi, psihološkim i liječničkim razgovorima (anamneze), razgovori s ljudima koji su ili po sebi izuzetno zanimljivi ili po onome čime se bave. Televizija dobro podnosi intervju.

Anketa je kratak razgovor između jednog anketara i više sugovornika od kojih se sukcesivno traži odgovor na isto pitanje. Koristi se za prikupljanje informacija o mišljenju ljudi o raznim pitanjima. Povoljan je medij televizija, a i u nastavi ima svoju dugo provjerenu korisnu upotrebu (ispiti).

Debata je razgovor na jednu temu gdje sugovornici nužno imaju različita mišljenja. Logičnost, dokaz i duhovitost, ali ne i afektivnost glavna su sredstva debata. Podesni su mediji: okrugli stolovi, političke debate, sudske rasprave.

Brain storming ima slične stilske postupke kao i debata, ali nema humora. Grupa se ljudi sastaje da u kratkom vremenu dade što više ideja za rješenje nekog političkog, privrednog ili znanstvenog problema onome koji treba da donese odluku.

Razgovor na temu, što se u nas obično zove »diskusija«, razgovor je na sastancima o jednoj točki dnevnog reda koji prethodi donošenju kolektivne odluke. Sudjelovanje je kratko i argumentirano. Govor mora biti društveno motiviran.

Izjave su po svojem obliku kratak monolog, a najčešće se daju za tisak, radio i televiziju. Izjava slijedi postavljeno pitanje i ona mu je sažet odgovor. Njome se sažima i kratko komentira jedna složena tema.

Vijesti su vrsta govornišтва koje je započelo novinstvo slijedeći telegrafski stil, a od novina je ovo preuzeo najprije radio, a potom i televizija. Vijesti se loše uklapaju u televizijski medij. One bez komentara i stava obavještavaju na najkraći način o nekom događaju.

Diskusija je kao i debata po trajanju govor srednje duljine, 5 do 10 minuta. Podvrste diskusije su komentari. Po svojoj formi i sadržaju u diskusiji se ne suprotstavlja jedno mišljenje drugom, već se izriče novo, dopunjuje se i pro-

širuje tema, razjašnjava se i problematizira. U formalnom pogledu diskusija najčešće slijedi iza govora. Ona nikad ne zahvaća predmet u kompleksnosti već uvijek razmatra samo jedan njegov vid. Po trajanju diskusija nikad ne smije doseći trajanje govora. Najčešći su joj mediji simpoziji, sastanci, kongresi, kolokviji, seminari itd. Diskusija nije u onolikoj mjeri »televizična« kao što je to razgovor, debata, konferansa ili izjava.

Govor spada u kategoriju dugih monologa. Ipak, poznati su govori koji su vrlo dobri, a po trajanju kratki, npr. de Gaulleovi govori koji su trajali 10 do 15 minuta. Govor zahvaća temu u cijeloj njezinoj kompleksnosti. Zbog toga govori unaprijed moraju biti dobro pripremljeni, često potpuno tekstualizirani pa ih govornici čitaju (referati, koreferati), a katkad samo u bilješkama (predavanja). Govor se može dobro pripremiti i bez bilježaka, »u pameti«. Govor može prividno biti čista improvizacija; prividno zbog toga jer to vrijedi samo za one vrste govora koji se temelje na unaprijed naučenim shemama (zdravice, pozdravni govori, nekrolozi itd). Govor se služi racionalnim, poetskim, ekspresivnim i impresivnim sredstvima. On ima neka svoja posebna formalna obilježja. U to spadaju česti vokativi, usklici i usklične rečenice, retorička pitanja, antiteze, uopćavanja, slogani, aforizmi i sentencije. Anegdota u govoru može biti kratko ispriopovijedana, ali kompozicija govora ne može biti anegdotska već ima svoju više-manje ustaljenu logičku organizaciju. Govor pred velikim auditorijem na otvorenom prostoru zahtijeva povišen registar i isprekidanost (dviye do tri riječi u grupi) koja je potrebna zbog odjeka u velikim prostorima. Učenici formalnu strukturu govora uče iz dobrih uzora klasičnih i suvremenih, domaćih i stranih retoričara.

Najavi je osnovna funkcija davanje jedne praktične obavijesti. Na radiju i televiziji se najavljuju teme i programi. Slične su prirode i one obavijesti na kolodvorima, aerodromima, robnim kućama itd. Postoji loša tendencija da se one daju krajnje bezlično. Međutim, i u ovom načinu govorenja ne bi trebalo poništavati osnovnu kvalitetu govora, a to je obraćanje čovjeka čovjeku. I u ovoj vrsti govor bi trebao da angažira, da sugerira, poziva, umoljava ili da jednostavno daje ljudsku toplinu.

Voditeljstvo je sve rašireniji oblik govorništva. I nekoć je u klasičnoj peripatetičkoj nastavi postojalo, a svoje »vodilje« imali su i saloni. Uloga konferansijera je da odabire temu, da je vodi te da potiče na razgovor. Razgovori s voditeljem dobro se uklapaju na radio i televiziju u informativnim, dokumentarnim i zabavnim emisijama. Izvan ovih medija razgovor s voditeljem je prikladan u nastavi, u stručnim »orkuglim stolovima« (s moderatorom) te na raznim javnim priredbama.

Prijenosi kao specijalna vrsta razvili su se s radijem i televizijom. U prijenosu prenositelj opisom, afektivnim i poetskim izrazima neprisućnima dočarava neki događaj u vremenu zbivanja tog događaja. On prenosi činjenice, at-

mosferu, rasuđivanje i svoje dojmove. Televizijski prijenos je suzdržaniji od radio-prijenosa, ali se ni on ne svodi na golo iznošenje podataka koji nisu slikom preneseni.

Prevođenje je potrebno tamo gdje govornici ne govore istim jezikom. Dva su osnovna tipa: prevođenje uz prisutnost govornog originala i bez prisutnosti originala. U prvom se slučaju prevodi samo tekst, a u drugom (kao što je to često na televiziji kad se preko zvuka originala ubaci simultani prijevod) tekst i interpretacija.

Pripovijedanje se osniva na simboličnosti, anegdoticnosti i poetičnosti. U nas postoji prejak tendencija da se anegdotska (kronološka) kompozicija uvede u svim oblicima govorništva, naročito u diskusijama i govorima, što nije dobro. Pripovijedanje dopušta dulje rečenice koje se kazuju blagim intonativnim lukovima, u legatu. Podvrsta pripovijedanja je reportaža (u žurnalizmu). Dobro se uklapa u televizijski medij.

Prilagodba govora medijima

U područje kulture govora spada i umijeće dobrog korištenja suvremenim medijima za govor, a to smo već ranije spominjali (u poglavljima o ortofoniji, ortoepiji i u onom o suvremenoj retorici). Ovdje izdvajamo ovaj problem da bismo jače naglasili njegovu značajnost.

Tri su osnovna medija kojima se služi govor, i to: telefon, zvučnik i mediji bez povratne sprege (radio, televizija, gramofon i razglas bez povratne sprege). Pred ovim je medijima čovjek nevješt i zbunjen. Većina osjeća logofobiju u sprezi s njima, a naročito pred onima iz treće grupe. Od velike je važnosti stoga da đaci upoznaju svojstva ovih medija, spoznaju mogućnosti koje oni daju govoru te im prilagode svoj govor kako bi govornu komunikaciju učinili optimalnom.

Telefon. U tehničkom pogledu telefon ima mali intenzitetski raspon i suženo frekvencijsko područje. Zbog tih svojstava u telefon treba govoriti sa smanjenim dinamičkim varijacijama govora, vrlo tiho i direktno blizu slušalice kako bi mikrofون primio što širi snop govornih frekvencija, pogotovo onih slabe jačine koje su vrlo važne za razumljivost govora. Dikcija mora biti vrlo jasna zbog gubitaka informacija koje telefon kao kanal uzrokuje. Intonacija mora varirati što više, ali odvojeno od intenzitetskih promjena koje, rekli smo, ne smiju biti velike. Ovo je odvajanje intonacije od jačine teško uvježbati jer su oni prirodno u govoru povezani. Telefonski se razgovor mora osnivati običnim riječima, banalnim konstrukcijama, s mnogo konvencionalnih formulacija jer neuobičajen izraz riskira da bude nerazumljiv. Treba voditi računa i o tome da se sugovornici ne vide i da zbog toga uspostavljanje kontakta, provjera veze te povratna informacija za vrijeme govora moraju biti

davani zvučnim signalima. (Nedopustivo je ostaviti govornika da nekoliko minuta govori na drugom kraju žice, a da mu mi za to vrijeme ne damo znakove da ga razumijemo ili da ga uopće slušamo.)

Zvučnik (razglas). Danas su gotovo svi malo veći otvoreni ili zatvoreni prostori opremljeni razglasom. Njegova je funkcija da pojačava mehaničku energiju govora. Mnogi koji se inače služe ovim uređajem ponašaju se kao da nisu svjesni uloge ovoga pojačala te reagiraju spontano pojačavanjem glasa u povećanom prostoru. Tim pojačavanjem glasa stvara se veći govorni zamor, a istovremeno nastaje razgrađivanje govora. Optimalno je korištenje ovom tehnikom onda kad se govori u mikrofon udaljen dvadesetak centimetara od usta i kad se ovaj razmak ne mijenja. S obzirom na boju, jačinu, modulaciju govora i tempo ovo govorenje vrlo je slično običnom razgovoru.

Mediji bez povratne sprege. Ovi mediji jako zbunjuju neizvjesnošću govorne poruke jer je u prirodnim medijima govornik navikao bilo da čuje svoj govor u prostoru, bilo da neposredno prati reakcije sugovornika. Zbog toga govornik mora pojačati kontrolu svojeg govora na svim planovima: u dikciji, u boji glasa, u formulacijama; on mora biti uvjeren u povoljan prijem svoga govora. Kako ovi mediji imaju mogućnosti trajnoga fiksiranja govorne poruke, to govornik mora računati i na mogućnost naknadne temeljite analize svoga govora. S obzirom na akustička svojstva svi ovi mediji zahtijevaju nešto tiši glas od običnog s pojačanjem vrlo visokih frekvencijskih zona u spektru glasa. Ipak naglasimo da se po akustičkoj kvaliteti ovi mediji međusobno mogu podosta razlikovati, npr. srednjovalno područje radija od HiFi karakteristike televizije.

Da bi učenici mogli uspješno prilagoditi svoj govor ovim medijima, u razredu se izvode vježbe na magnetofonu, telefonu i razglasu (razglas se lako improvizira s magnetofonom koji se tom prilikom upotrebljava kao pojačalo sa zvučnikom).

A u d i t i v n a m e m o r i j a

Prijelaz s govora na pismo proizveo je funkcionalnu atrofiju auditivne govorne memorije. U školama dominira zornost te učenici postepeno gube povjerenje u ono što čuju, a to što čuju lako zaboravljaju. Na taj se način umjetno stvaraju tzv. »vizualni tipovi«. U primitivnim, nepismovnim kulturama memorija se najčešće temelji na auditivnoj govornoj poruci. Izrazito auditivnu memoriju imaju i djeca. U okviru programa kulture govora nužno se postavlja zadatak rehabilitacije slušanja. Ovo je potrebno kad se ima na umu da danas najveći broj informacija stiže govornim putem.

Osnovni metodski postupak kojim se postiže orijentacija na slušnu memoriju je zrcalno izokrenut onaj klasičnih metoda (koje su i izazvale ovo »oglušivanje«). Naš se postupak može kratko ovako formulirati: nauči u školi, a

razmišljaj (razumijevaj) kod kuće. Naime, osnovni zadatak nastavnika u razredu trebao bi biti da organizira što brže govorno zapamćivanje, a ne da se upušta u objašnjavanje »ničega«. Učeniku je mnogo teže samom nadoći na optimalne mehanizme memoriranja nego što pronalazi svoje putove razumijevanja i razmišljanja. (Možda je najbolja metoda da se nekoga nauči misliti ona koja ostavlja najviše prostora mišljenju.)

U našem programu slušnu memoriju uvježbavamo dvjema vrstama postupaka: 1) učenjem napamet recitacija iz zvučnog modela i 2) memoriranjem prozних tekstova. Kod recitacija se zahtijeva potpuno i striktno usvajanje pjesme, i to kako njenog tekstualnog tako i interpretativnog plana. Kod prozних tekstova ne ide se za potpunim ni dugotrajnim pamćenjem već na tzv. selektivno pamćenje i pamćenje srednjeg trajanja. Učenici ponavljaju za snimkom neki prozni tekst, i to po mogućnosti doslovno, a potom reproduciraju pomažući se specijalnim bilješkama (slične onima kojima se koriste konsektivni prevodioci).

(Ovaj način rada ima i druge zadatke, prvenstveno da razvija poetičnost i glasno čitanje.)

Pažljivo slušanje govora

Pažljivo slušanje govora ne zahtijeva manju aktivnost nego i samo govorenje. Tu aktivnost treba poticati i razvijati. Kako se to tradicionalno u našim školama njegovalo, dobili smo rezultat da vrlo mali broj ljudi ima naviku pažljivog slušanja. Vrlo malo ima onih koji nakon jednog predavanja znaju reći o čemu je zapravo bilo govora. To se očituje u nesuvislim bilješkama s predavanja, u razgovorima u kojima sugovornici vrlo često pokazuju da ne prate izlaganje sugovornika te nerijetko ponavljaju prije rečeno, a da toga uopće nisu svjesni ili pitaju da im se objasni upravo ono što je podrobno bilo objašnjavano.

Pažljivo slušanje u osnovi nije drugo do selektivno i kritičko slušanje, a ovo se temelji na anticipaciji, logičnosti i imaginaciji.

Te se sposobnosti uvježbavaju kraćim i duljim govorima. Kod kraćih se govora zahtijeva što cjelovitije prihvatanje poruke. Ovo dakako ne uključuje ponavljanje istim riječima, ali uključuje prihvatanje kako semantičkog tako i estetskog i afektivnog. Dobre su vježbe za ovo i konsektivni prijevod (interpretacija) na istom jeziku uz upotrebu posebnih znakova. Drugačija je tehnika dugih govora. Ta se tehnika sastoji u odstranjivanju subvokalizacije²¹ (osim za formulacije kojima je glavna poruka u samoj formi). Slušanje dugih govora treba biti pojačano selektivno i kritičko. Ovo se uvježbava sastavljanjem

²¹ Subvokalizacija je govor u sebi.

govornih i pisanih sažetaka. Drugi oblik ovih vježbi pitanja su kojima se provjerava postotak razumljivosti. Pitanja se sastavljaju unaprijed i moraju izdvojiti bitne sadržaje izlaganja.

Učenike treba upućivati u tehniku pisanja bilježaka. Bilješke u kratkim eliptičnim rečenicama kondenziraju šire izloženu misao. Bilježenje je kodiranje u vremenski kanal pa stoga treba izabrati samo ono što se teško pamti. Kod bilježaka je važnija grafička organizacija nego tekstualna stoga se upotrebljavaju mnogi nejezični znakovi; rasporedom na papiru moguće je označiti odnose i hijerarhičnost podataka. Kod bilježaka su najvažnije »marginalije«, tj. zapisani stavovi, pitanja, kritička zapažanja, argumenti i protuargumenti izloženim tvrdnjama. Pažljivo slušanje je prvenstveno razmišljanje.

Interpretativno čitanje

Čitanje naglas ili interpretativno čitanje razlikuje se od običnog govorenja samo za toliko što je tekst govora kod čitanja unaprijed zadan. Dakle, čitanju je naglas osnovno da ostavlja dojam govorenja. Čitač ne smije biti automat koji pretvara slova u zvukove. Čitač je subjekt koji ili poistovjećuje napisani tekst sa svojim riječima ili izražava interpretacijom svoj stav o onome što čita. Stoga on sebi ili stvara iluziju da je sam autor teksta ili se pak svojom interpretacijom distancira od teksta dajući jasno na znanje svoj stav. Čitanje naglas mora biti i logično i ekspresivno. Ono mora biti i impresivno jer je ono uvijek upućeno drugima.

Da bi se ovo moglo postići, potrebno je da čitač unaprijed pripremi svoje čitanje, da izvrši »čitaće probe«. One se sastoje u tome da se jasno shvati tekst, da se nađu rješenja kojima će tekst biti interpretiran te da se ona po potrebi označe sistemom znakova (služimo se znakovima za intonaciju, stanku, tempo, registar i rečenični naglasak).

Vježbanje interpretativnog čitanja počinje slijedenjem dobrih modela. Obično se služimo snimkom dobre interpretacije koju učenici slušaju prvo bez gledanja teksta, a potom pokušavaju čitati imitirajući prethodno naučeni model. Ovom tipu vježbi slijedi samostalna priprema teksta. U početku su korisni za ovo tekstovi koje se tiskaju namjerno bez ikakvih znakova za interpunkciju, uključujući i velika slova. Ovo još više stimulira učenika da sam traži logičnu interpretaciju. Kod pripreme štiva učenik se služi znakovima za interpunkciju.

Da bi se stvorila navika *govorenja* u glasnom čitanju, upotrebljava se i ovakva vježba: učenik najprije spremi jedno izlaganje bez bilježaka, to izlaganje zatim snimi na magnetofon, s magnetofona ga napiše, a zatim taj tekst čita. (Ovo ima i zadatak pripremanja usmenih izlaganja.)

Neobično je teško naučiti čitati ex abrupto jer kod ovoga tekst nije unaprijed poznat. Za ovo čitanje treba steći naviku da oko zahvaća barem dvije-tri riječi unaprijed. Uz ovo treba ovladati tehnikom globalnog pregledavanja čitave rečenice za vrijeme stanke, treba uočiti njenu veličinu te razmještaj i vrstu interpunkcije. Da bi se ovo postiglo, potrebno je razviti tehniku brzog čitanja. Učenicima se skreće pažnja da govore što sporije, a što izražajnije. Brzo glasno čitanje nikada ne može postići kvalitetu interpretativnog čitanja, tj. govorenja pa se stoga učenik nikada ne potiče da brzo glasno čita. Oko ne smije stalno pratiti tekst. Više od jedne trećine vremena oči ne bi smjele čitati. Dvije trećine vremena čitač gleda slušače ili koristi oko kao sastavni dio svoje mimike. Pored mimike u interpretativnom čitanju koristi se i prirodna gesta.

Brzo čitanje

Vježbe brzog čitanja imaju dvostruki cilj: da usavrše tehniku čitanja i da povećaju razumijevanje. Tehnika se posebno odnosi na širinu polja percepcije, na ritmičnost pomaka oka, na redukciju broja vraćanja pogleda, na brzu prostornu orijentaciju te na brzinu prepoznavanja. Usavršena tehnika čitanja mnogo pomaže i glasnom interpretativnom čitanju.

Kao kod pažljivog slušanja tako i kod tihog čitanja treba se navikavati da se odstranjuje subvokalizacija. Da bi se povećala razumljivost kod čitanja, upotrebljava se kao i kod pažljivog slušanja provjera upitnikom. Za vježbe tehnike čitanja postoje grafički različito oblikovani tekstovi, jedni za širenje vidnog polja, a drugi za ritmične pomake oka. Vježbe brzog čitanja izvode se sa štopericom. Mi se koristimo kombinacijom američkih, engleskih i francuskih metoda prilagođenih za naše tekstove.²²

Prema nekim engleskim i američkim prosjecima naši učenici spadaju u spore čitače sa 60 do 70 tisuća znakova na sat. Sa oko 30 sati vježbi moguće je, smatra se, udvostručiti, čak i utrostručiti brzinu čitanja.

S povećanjem brzine čitanja povećava se i stupanj razumljivosti. Mi mjerimo tiho čitanje *uspješnošću*²³ čitanja, što je veličina koja se dobije iz odnosa brzine i postotka razumljivosti.

Spomenimo da je pored gornjih ciljeva brzog čitanja naglašeno prisutan i onaj za ekonomiziranjem vremena za tekstove u kojima tražimo samo one bitne informacije, a takvih opširnih tekstova u današnje vrijeme ima sve više.

²² Služili smo se između ostalih ovim knjigama: David Carroll: »Instant Speed Reading«, N. York, London, 1970; Francois Richaudeau: »La lisibilité Denoël, Paris, 1969; Manya and Eric de Leeuw: »A New Approach to Efficient Reading«, Pinguin, 1973.

²³ Ovaj pojam kao i skalu za odnose predložili smo mi.

Pomagala za rad na kultiviranju govora

Osnovno je pomoćno sredstvo magnetofon s mikrofonom. Uz ovo dolaze priključci SUVAG (»razredni«), »eufon« i »vibiš«. Za organiziranje vremena za brzo čitanje neophodna je štoperica. Za audiovizualni rad potreban je dija-projektor.

Osnovni materijali su magnetofonske snimke. Postoji antologija recitacija domaćih i stranih pjesnika i recitatora. Snimljeni su i prozni beletristički odlomci kao i primjeri iz govorništva. Pored ovog snimljene su i situacije za uvježbavanje »konvencionalnog govora«. Ovim su snimkama pridodani napisani tekstovi. Također postoji kolekcija tekstova priređenih za uvježbavanje brzog tihog i glasnog interpretativnog čitanja. Uz ove tekstove kao i za one iz govorništva postoje upitnici kojima se provjerava postotak razumijevanja bilo slušanog govora bilo pročitanoog teksta.

Testovi. Rad na kulturi govora se u načelu provjerava priborom i metoda-
ma kojima se vrši i uvježbavanje. Na taj način metoda, mjerenje i cilj čine
jedinstvo. Osnovu vrednovanja rezultata čini ocjena neprejudiciranog žirija
magnetofonskih snimaka učenika. Mjeri se slobodan razgovor, interpretativno
čitanje, recitiranje pjesme, brzina slušne memorije, pažljivo slušanje, izrada
sažetaka te slobodno izlaganje na zadanu temu u ograničenom vremenu. Isprav-
nost naglaska i razlikovanje afrikata mjeri se posebnim testom, a opća isprav-
nost izgovora i kvaliteta glasa procjenom slušača.

Dodajmo na kraju da tim ovaj program kulture govora nije zaključen. On
je još u nastajanju, ali su nam osnovni putovi i ciljevi jasni. Određeni su hu-
manitetom našeg vremena.

O S V R T I

NOVUM: I METODOLOŠKI, I METODIČKI*

Ovo je već po četvrti put kako uzimljem riječ da progovorim o iznimnom i vrijednosno neospornjivom troknjižju zajedničkoga naslova: *Osnove fonetike i fonologije hrvatskoga književnog jezika*. Učinio sam to u prvom navratu kao stručni recenzent izdavačev, u drugom oglašivši se neposredno po izlasku knjigā u kulturnoj rubrici »Vjesnika« (10. XI 1974), i u trećem navratu za kolegijalne i stručnokritičke rasprave u ZLK (Zagrebačkom lingvističkom krugu). Kako se svatko dosljedan upravo ponavljati mora, to nemam razloga da ne ponovim, i u četvrtom, ovom navratu, ono što sam već s osviještenošću rekao čineći to bez ikakva ustezanja. Ovako sam to:

— Ecce liber! to jest: Evo knjige! Izriječ je to ushita analogijski napravljen prema klasičnome latinskom. *Ecce homo* (Evo čovjeka), kojemu smo uskliku zaboravili biblijsko porijeklo, a postao nam je svečan izraz kakva navještenja. Ovdje želim kritički izvijestiti o prvom udžbeniku-priručniku iz niza prijeko potrebnih i žarko željenih temeljnih knjiga u proučavanju i poučavanju književnoga jezika. O prvome, a izvršnome! Kritički: podsjetio bih da smo pojam kritike u svakodnevnici uvriježili pretežno u značenju prijekora, zamjerke, pokude i osude, pa nam kritika čega (koga) znači

* 26. studenoga 1974. u Zagrebačkom lingvističkom krugu raspravljalo se o knjigama: Silić-Rosandić, *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*, Udžbenik za prvi razred srednjih škola; Rosandić-Silić, *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika za prvi razred srednjih škola*, Priručnik za nastavnike; Rosandić-Silić, *Radna bilježnica iz fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika za I razred srednjih škola*, Školska knjiga, Zagreb, 1974. Na kraju je zaključeno da se izlaganja objave u Jeziku. Objavljujemo priloge koje smo dobili, a to su prilozi glavnih sudionika.

Ur.

iznošenje negativna stava prema čemu (kome): a kritika, etimologijski, prvotno znači ocjenjivanje, analizu, prosuđivanje i vrednovanje kakva predmeta, postupka, osobe ili djela. O kakvoj će kritici ovdje biti riječi.

Obrazlažem: školski udžbenici-priručnici, konceptijski i namjenski, uvijek su tek primjerena primjena istraživanih i utvrđenih spoznaja iz struke i nauke kojima su dio. Trodijelna *Fonetika i fonologija* (Udžbenik) za prve razrede srednjih škola; *Priručnik*, za nastavnike; *Radna bilježnica* (opet za iste učenike) — djelo je koje premašuje svoju namjenu, pa — paradoksa li?! — pa mu je ta vrlina jedinom manom; u najboljim svojim dijelovima ono je istraživačko, otkrivačko. Autori, obojica sveučilišni nastavnici Filozofskoga fakulteta, Josip Silić — pri Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik, Dragutin Rosandić — pri Katedri za metodiku, autori su novatori; za svoj posao oni nisu imali ni naučnoga jezikoslovnog ni metodičkoga predloška da im posluži za uzorak: pa su prvi put u nas, u nas u Hrvatskoj i u nas u drugim sredinama gdje je književnim jezikom (novo)štokavska osnova, ortoepiji, tj. standardnom izgovoru (pravozboru) istakli mjesto koje ortoepiji pripada u odgajanju govorne kulture, pa su prvi put u nas osim fonetskoga opisa glasovnoga sistema književnoga jezika, opisa artikulacijskoga, tj. tvorbenoga i opisa akustičkog, tj. zvučnoga, uveli i opis fonološki, tj. funkcionalni s obzirom na značenjski razlikovnu ulogu koju ima najmanji odsječak glasovnoga lanca (fonem). A takav, moderan opis, popraćen suvremenim lingvističkim pojmovljem i nazivljem, na razini je svjetskih standarda u sličnim poslovima i, dakako, na razini najuovijih spoznaja nauke o jeziku.

Nadalje, novost je, metodološke naravi, u jezičnome opisu to što su autori glasovne pojave s pravom istine o njima tijesno povezali s oblicima te rečeničnim dijelovima